

Dési János

„Együtt cimboráskodtunk” – Az emlékké vált kárpátaljai zsidók

Néhány éve a kárpátaljai Szurte (Szurte, Ukrajna) és Rát (Rativci, Ukrajna) határában álló ház kertjében kapáltak az ott élők, amikor egy arany jegygyűrűt fordítottak ki a szerszámmal a földből. A gyűrű belső felén egy HB. monogram és néhány, minden valószínűség szerint héber betű. A beszámoló szerint különösebben meg sem lepődtek ezen, jó két évtizede már kerültek elő ugyanígy ékszerek. Valamikor errefelé rengeteg zsidó család élt, minden valószínűség szerint a deportálás előtt ők rejtették el értékeiket, amelyeket aztán később általában már nem állt módjukban kiásni, ugyanis megölték őket.

Talált aranygyűrű

-
- Dési János újságíró: Klubrádió, United States Holocaust Memorial Museum: közreműködő munkatárs, e-mail: janos.desi@gmail.com

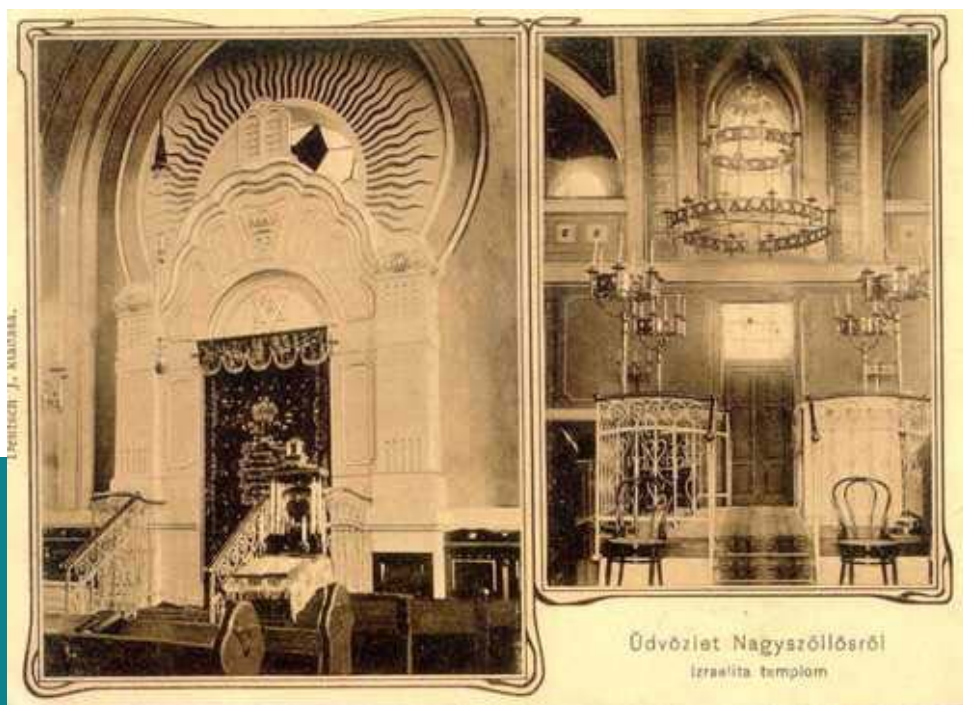
Magyarkomjában (Veliki Komjati, Ukrajna) egy gazdasági udvaron áll egy rogyant fészker, ide dobálják a felesleges, elrohadt ládákat, a kikapált növényeket. A falak omlanak, az egyszerű, faszervezetes épület fél tetejét elvitte már az eső és a szél. Talán csak a legöregebbek emlékeznek arra, hogy egykoron ez zsinagóga volt, s a deportálás előtti napokban itt gyűjtötték össze a környéken élő zsidókat.

Magyarkomját a volt zsinagóga ma

A nagyszőlősi zsinagóga (Vinohranyiv, Ukrajna) valamikor a környék jellegzetes, kiemelkedő épülete volt. Kívülről néhány éve rendbehozták, új tetőt és ereszt kapott. Belül a téglafalig leverte a vakolat – semmi sem jelzi, hogy itt nem is olyan rég még tornaterem működött. Pár éve, amikor felújították úgy-ahogy az épületet, egy ablakmélyedésben egy szalmával kitömött labdacskát találtak, amit két kapedliből gyúrtak össze. Minden valószínűség szerint olyan gyerekek utolsó játékszere lehetett ez a labda, akiket innen vittek el, s akik még reménykedtek abban, hogy egyszer visszajöhetnek érte.

Nagyszőlős, a zsinagóga képeslapon

Nagyszőlős, a zsinagóga belső tere

Nagyszőlős, a zsinagóga ma

A beregszászi zsinagóga (Berehove, Ukrajna) épületében most színház, könyvtár, ruhatarkáló található. A hatvanas években a belülről átszabott, leválasztott térbe egy szovjet stílusú mozaikot helyeztek el. Ennek két szélére egy-egy félbevágott fát helyeztek el az alkotó, amelyeket, ha összeillesztenénk, egy menórát kapnánk. Ez a rejtett utalás maradt mindössze abból, hogy egykor kik építették, mire használták ezt az épületet.¹

Az efféle történeteket hosszan idézhetném még.² A világ egyik legjelentősebb holokausztmúzeumának és gyűjteményének, a Washington D. C. United States Holocaust Memorial Museum (USHMM) szervezésében kollégáimmal sok tucat interjút készítettünk az elmúlt években, elsősorban nem zsidó visszaemlékezőkkel (*bystander*) – olyanokkal, akiknek még van saját emléke arról, milyen volt, amikor itt együtt éltek zsidók és nem zsidók. Úgynevezett oral history interjúkat készítettünk – nyilván nem elsősorban a történelmi tényeket akartuk így megismerni, hanem azt megvizsgálni, ennyi év távlatából miként emlékeznek interjúalanyaink a történetekre. Bár a legtöbben gyerekek voltak még 1944 előtt,

1 Dési János: „Szovjet menóra” Beregszászban. *Fotolexikon*, 2016. <https://fotolexikon.blogspot.com/2016/11/szovjet-menora-beregszaszban.html> (letöltés ideje: 2022. április 5.)

2 Dési János: „Jó emberek voltak”. Kárpátaljai visszaemlékezések a zsidókra és a holokausztra. *Mozgó Világ*, 2019/7–8. 88–104; és Dési János: Az elpusztított zsidók emléke Kárpátalján. *Múlt és Jövő*, 2022/1. 4–23.

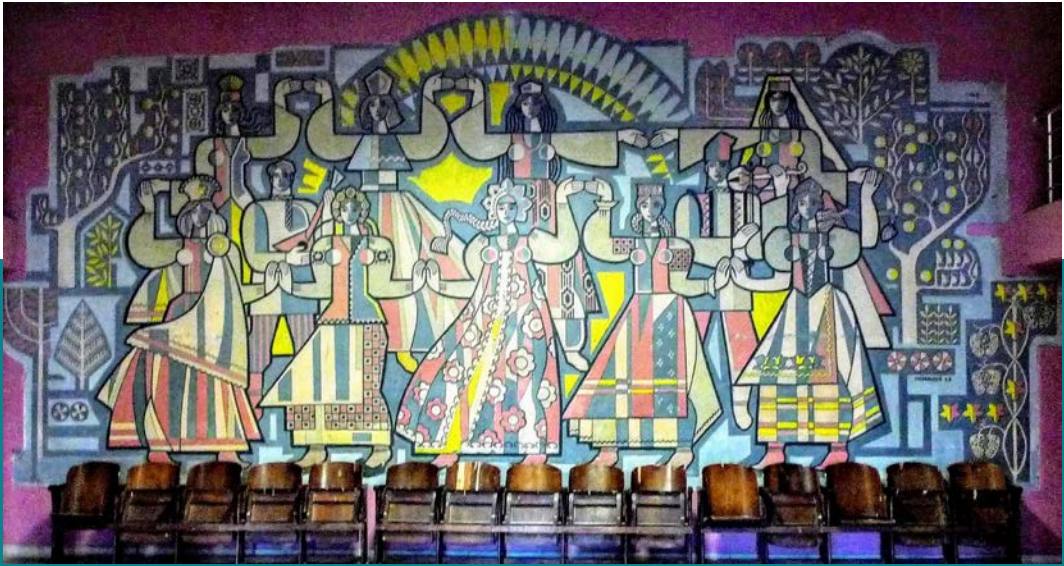
mégis, elsősorban a falusi, zártabb környezetben élők meglehetősen pontosan tudták felidézni zsidó polgártársaik mindennapjait.

Ezek az interjúk – amelyeknek készítése először a Covid-járvány miatt akadt el, most a háború teszi lehetetlenné a munka folytatását – az utolsó utáni pillanatokban készültek. Egyrészt a sok évtizedes távolság miatt egyre nehezebb szemtanúkat találni. Másrészt a mostani háború, a menekülthullámok – amikor is a magyarul beszélők nagy számban elindultak Magyarországra, s a helyükre Kelet-Ukrajnából érkeznek új emberek – valószínűleg véget vet az itteni magyar kultúrának. *Azaz szemtanúk sem maradnak már, akik be tudnának számolni arról, kik és hogyan éltek itt egykoron.* A zsinagógák közül sokat leromboltak vagy más célra használnak – így például az ungvári koncertterem lett, a beregszászi kultúrház, Körösmezőn a zsinagóga tűzoltóállomás, a mikve mozi volt egy ideig, és most üresen pusztul, Magyarkomjáton mezőgazdasági melléképület, a nagyszőlősi tornaterem volt, most csak a csupasz falak meredeznek, s ez még akkor is jellemző kép, ha közben több helyen felújítottak vagy rendbehoztak kisebb zsinagógákat – részben magyar kormányzati támogatással is. Igaz a minjen a legtöbbször – mint Beregszászban is – már a háború előtt se nagyon jött össze, még a szombatosokkal együtt sem, akiket gyakran bevesznek a kötelező tíz férfi közé.

S bár Huszton (Huszt, Ukrajna) szépen rendbe tettek egy zsinagógát, és a volt beregszásziak Shalom Alapítvány komoly munkát végzett, nagy kérdés, mi marad most mindebből.³ Az összbenyomás inkább a pusztulásé.

Hivatalos beszélgetőtársaink 2020-ig gyakran elmondták, hogy jó lenne segítséget, támogatást kapni a felújításokhoz, rendbetételekhez. De általában aztán mégis minden maradt a régiben. Most a háborúban pusztított Ukrajnának valószínűleg sokáig nem lesz ereje – még ha egyszer eljön a béke is – ezekkel az épületekkel törődni. A temetők jó része elhagyott, elpusztult – bár kétségtelen akad olyan, amit többé kevésbé rendbe raktak, mint a körösmezeit. De például Dobronyban a földre dőlt sírköveket nézve elszorul az ember szíve.

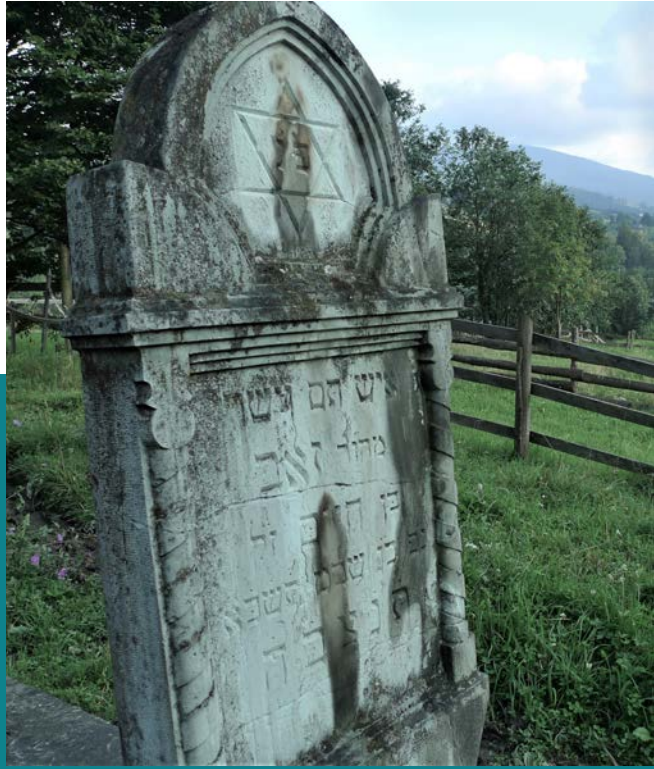
3 Gál Adél: Civil szervezetek Kárpátalján: a „Shalom Alapítvány”. *Kárpátalja.ma*, 2014. <https://karpatalja.ma/sorozatok/civil-szervezetek/civil-szervezetek-karpataljan-a-shalom-alapitvany/> (letöltés ideje: 2022. április 4.)

A beregászi zsinagóga rejtett menórát tartalmazó faliképe

Több száz órányi interjút vettünk fel (ezek nagy része az ushmm.org oldalon szabadon megtekinthető), főleg magyar és kisebb részben ukrán és ruszin nyelven. Csak reménykedhetünk benne, hogy mondjuk egy-két disszertációt készítő doktorandusz kedvet kap ahhoz, hogy alaposan feldolgozza az anyagot, amely nem csak a zsidóság sorsáról szól, hiszen interjúalanyainkat arra kértük, hogy egész életüket meséeljék el, a cseh-szlovák időktől kezdve a magyar bevonuláson át a szovjet uralomig, majd Ukrajna létrejöttéig. Így páratlanul értékes archívumot hoztunk létre az évek során. Néprajzi, szociográfiai, pszichológiai, gerontológiai, de viselettörténeti vagy éppen lakberendezési szempontból is érdemes lenne áttekinteni, ahogy az emlékezet működésére is kiváló példát ad, amit összegyűjtöttünk és megőriztünk.⁴

⁴ Az interjúk a USHMM megbízásából készültek. A project vezetője és szervezője: Noemi Szekely-Popescu, s az elmúlt évek munkáiban Kriza Borbála, Wizner Balázs, Dmitro Tuzhanski és Vakiv Marietta vett részt.

Körösmező, zsidótemető

Sokszor felvetődik, honnan tudjuk, mi igaz és mi nem abból, ami elhangzik. Ráadásul sok évtizeddel később, és úgy, hogy a szovjet időkben egyáltalán nem lehetett beszélni effajta dolgokról, ami szintén nem használ az emlékek pontos megőrzésének. Mi ezekre az interjúkra úgy tekintünk, mint bármely más történelmi forrásra. Ahogy a levéltárakban megtalált dokumentumoknak sem szabad egyből hitelt adni, hanem össze kell vetni más ismereteinkkel, ezekkel az elbeszélte történetekkel is így kell tenni. Mi interjú közben sosem javítottuk ki beszélgetőtársaink nyilvánvaló tévedéseit sem, hiszen arra voltunk kíváncsiak, ők mire és hogyan emlékeznek. És ha tizedszerre hallottuk, hogy a németek vitték el a zsidókat, akkor sem rándult meg az arcizmunk, de még arra sem, amikor valaki úgy idézte fel, hogy az oroszok lehettek azok. Magyar beszélgetőtársaink a lehető legritkább esetben mondták azt, hogy a magyarok lettek volna ezek.

Hozzá tartozik, hogy interjúalanyaink nagy része idős, kevésbé iskolázott, egész életében falusi, zárt környezetben élt. Ráadásul a sok impériumváltás mindig új oktatási rendszert hozott magával: nemegyszer akad közöttük, aki csehül kezdte, magyarul folytatta, majd orosz nyelvű

iskolába került, hogy aztán a nyelvi kavalkádban gyakorlatilag analfabéta maradjon.

Magyar interjúalanyaink többsége rokonszenvvel mesélt a zsidókról, szinte nem akadt, aki ne mondta volna nekünk: „jó emberek voltak”. Ezzel együtt a klasszikus vérvádtól, a „zsidók nem dolgoztak, csak kereskedtek” típusú előítéleteken túl előkerült, hogy módosabbak voltak, mint a magyarok és az ukránok. (A szóhasználatban a zsidókat a „magyaroktól” mindig következetesen megkülönböztették alanyaink.) Ukrán beszélgetőtársaink általában kritikusabbak voltak a zsidókkal kapcsolatban, aminek részben az is lehetett az oka, hogy a zsidókat a háború előtt sokkal inkább a magyarok szövetségesének tartották. Az ukránok, ruszinok, huculok kirekesztettebben s szegényebben éltek a gazdaságilag amúgy is meglehetősen elmaradott vidéken.

A holokausztról vagy tudtak valamit, vagy alig-alig, de azért azt különféle módokon sokszor elmondták, hogy a szörnyűségek előbb a zsidókkal történtek, aztán pár évre rá a magyarokkal. A személyes tragédiákat nem érdemes összehasonlítani, de általában a soát nem gondolták különösebbnek vagy rendkívülibbnek, mint ami a magyarokkal történt 1945 után. (S most a bombázások, a menekülés időszakában már az ukránok is valószínűleg hasonlóan látják saját sorsukat.)

Az interjút összegezni, összefoglalni a már hivatkozott *Mozgó Világ*-ban és *Múlt és Jövőben* megjelent cikkben próbáltam. Most egyetlen interjú részleteit mutatom be.⁵

Bernát Berta, Dobrony

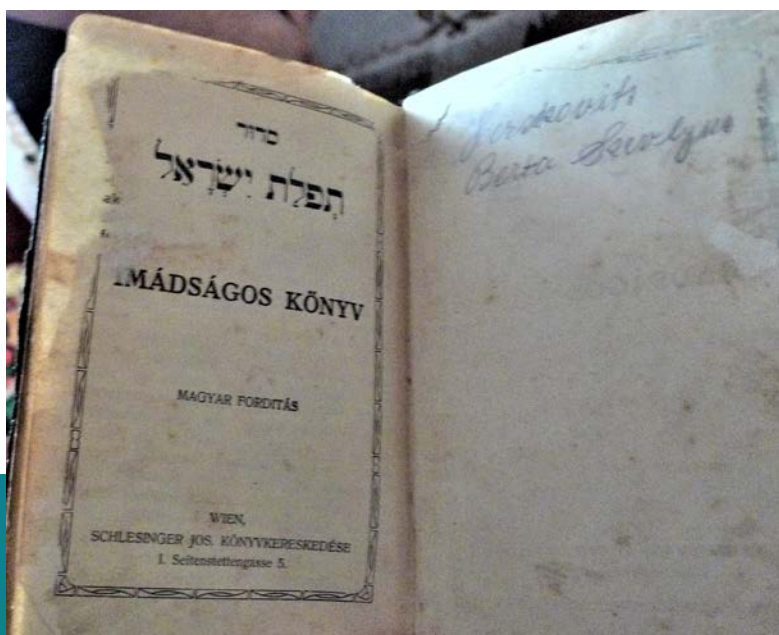
5 Az interjút a <https://collections.ushmm.org/search/catalog/irn624384> internetes címen lehet megnézni. (letöltés ideje: 2022. május 20.)

A beszélgetést, ahogy az elején hallható is, Nagydobronyban (Velika Dobrony, Ukrajna) készítettük 2018 tavaszán. Interjúalanyunk itt is született, és itt élte le az életét. A falu jellegzetessége, hogy gyakorlatilag csak magyarul beszélők laknak itt – igen sokan sosem tanultak meg ukránul, ami meglehetősen zárttá teszi a település életét. Még akkor is, ha főleg a férfiak, már a mostani háború előtt is, nagy számban elmentek innen az Európai Unió országaiba dolgozni.

A faluban egykor sok zsidó élt. Előző interjúalanyunk, akihez szintén váratlanul toppantunk be, megmutatta, hogy az éjjeliszekrényén tartott, nap mint nap forgatott Bibliájában ma is őrzi egykori osztálytársa, egy elhurcolt zsidó kislány fényképét. Igaz, azt is hozzátette, hogy a kislány valószínűleg túlélte a deportálást és külföldre ment. Ahol bizonyára sokkal jobban él, mint ők élnek, mégsem segített nekik, amit némi rosszalással a hangjában említett. Később elmesélte, hogy a faluba visszatért más túlélők hogyan nem kapták vissza egykori házukat, értékeiket, ezért *„el kellett takarodniuk”* – de a két emlék békésen megfér a fejében.

Benedek Irén, a deportált zsidó osztálytárs ma is használta imakönyvet

Az elhurcolt osztálytárs imakönyve

Ő ajánlotta nekünk interjúalanyunk Benedek Irént, aki 1931-ben született. Sok mindenre emlékezett a régmúltból, és beszámolóiban nagyon érdekesen keveredtek a zsidókkal rokonszenvező részek a vérvádig terjedő előítéletekkel.

Következzenek részletek a vele való beszélgetésből, amit Vákviv Marietta kollegámmal együtt készítettünk.⁶

– 1931-ben születtem, április 22-én. Elmondhatom, hogy hát ugye jó volt nekünk eleinte, még nem jöttek be az oroszok. Mert azért jó életünk volt.

– Meséljen róla, hogy hogy éltek a szüleivel?

– A szüleim nagyon okos emberek voltak, istenfélő emberek voltak. Az apám mesterember volt. Első mester a faluban, a világon mindent tudott. Guzsalyakat csinált, akkor ablakokat, ajtókat, bútort, ladikot, jármot, a világon mindent csinált az apám. (...)

– Hol tanult meg ilyen ügyesen csinálni dolgokat?

– Hát a nagyapám is ilyen famester volt, és akkor attól átvette a mesterséget. Akkor ugye hozzákezdték tojást hímezni húsvétkor, abban az

⁶ Az interjúból részleteket választottam, és csak minimális módon, ahol az érthetőség megkívánta, szerkesztettem az élőbeszédet.

időben még, hát na, evvel foglalkoztak. Meg templomba járók voltak, ez az igazság. (...)

– És hogy éltek, hogy teltek a mindennapok még itt, a régi időkben?

– Volt egy kis földünk, és aztán azzal is foglalkoztunk. Meg az apám, hogy mesterember volt, megéltünk, igen, tisztességes kenyeret ettünk, ez biztos. Mert aki ugye mesterember volt abban az időben, annak jó ment. Azért hogy minél hamarabb megcsinálja azt a guzsalyat, még olyan is volt, hogy ajándékot is hozogattak. Úgyhogy igen jó volt a szüleimnek ez a mestersége. Kis föld, meg ugye megtermett a magunk részére krumpli, kukorica. Aztán ugye testvéreim férjhez mentek, én '49-ben mentem férjhez. (...)

– Meséljen a háború előtti időkről, hogy milyen iskolába járt, mit, hova?

– Itt volt egy nagy iskola Nagydobronyban. Hát ugye '42-ben már megkezdődött a háborúskodás, mentek a Don-kanyarhoz, vitték a fiatal embereket meg az embereket a háborúba. Akkor már összecsaptak bennünket, három osztályt is egybe, mert nem volt tanító. Az jó volt, mert nem szorítottak bennünket, csak a magunk nyelvén beszéltünk. (...) Mi tanultunk sokszor énekeket, istentiszteletet tartottak. Ez a mindenféle matematika meg mit tudom én, akkor nem volt, csak földrajz, történelem, írás, olvasás, énekkar, sport.

– Csak magyarok jártak az iskolába?

– Csak magyarok. Mikor már '43-ban kezdték a zsidókat összeszedni, akkor már az izraelita gyermekeknek külön kellett, külön állították őket. Bejött a kakastollas csendőr az iskolába, azt akkor fel kellett állniuk. Mondta a tanító, hogy az izraeliták álljanak fölfelé, és álltak szegény gyermekek, aztán toborozták a zsidókat összefele, de mi még akkor fel se tudtuk ezt fogni, hogy mi lesz abból. Nem nagyok voltunk, még ötödik, hatodik osztályosok. Na, ebben az időben, hát igen sok zsidók jártak velünk, fiúk is, meg lányok is, aztán sajnáltuk őket. Másnap meg úgy volt, hogy mentünk iskolába, akkor már azoknak külön kellett az osztályba menni. Most mi már csak tíz percben az ablakhoz mehettünk, oda integettünk nekik, a barátnőimnek. (...)

– Sok zsidó járt az osztályba?

– Nagyon sok zsidó, hát volt itt vagy negyven család Dobronyban. Sok gyermekek voltak a zsidóknál.

– És együtt jártak.

– Mivelünk együtt jártunk, nem volt különbség, hogy azokat külön tanították volna. Együtt jártunk. Úgy jártak velünk, mintha ők is magyarok lettek volna.

– *Magyarul beszéltek?*

– Persze hogy magyarul beszéltek. Itt a zsidókkal olyan közös kapcsolatban voltunk, hogy olyan volt ez a szomszéd, mint a magyar szomszéd. Meg egy udvaron laktak, egy zsidó család, a testvéremékkal ott a felvégen, a kis Balogh udvarán. Azt ugye ott is ott laktak, Bumi bátyámék, suszter volt, hát olyan jó volt. Jó nép volt ez a zsidó. Nagyon sajnáltuk őket, mikor elvitték őket, hát sirattuk a lányokat.

– *Emlékszik, hogy hogy vitték el őket?*

– Bizony emlékszem, hogyne emlékeznék. Mikor elhatározták, hogy fogják őket vinni, hát akinek volt ilyen lovas szekere, nem voltak még traktorok, meg mit tudom én, hanem szekerek voltak, a kocsisokat utasították, hogy álljanak végig ott a köves úton, a templomnál. Menjenek egyedül egyenesen oda. Felsorakoztak a kocsisok, aztán 50 kilós csomaggal szabad volt csak minden zsidó családnak menni. Semmit nem szabad, csak a szükséges dolgokat. A gyermekeket beültették a szekerájba, meg ugye rúd volt oda csinálva, aztán deszka volt végig rátéve. A gyermekek, az apró gyermekek meg az öregek bent ültek a szekérben, aztán ezeknek meg kint volt a lába, kint csüngött, lent már ugye, hogy nem fért bent a gyermekektől. Oszt odamentünk, aztán kezét fogogattunk velük, köszöntgettünk tőlük elfelé. Jaj, Arankám! (...) Hát aztán odajött egyszer egy csendőr hozzánk, mert sok nép volt ott, akinek ugye szomszédjában zsidó lakott, meg mindenki akkor úgy fel volt buzdulva, igen, mindenki kikísérte a jó embereit. Aztán odajött a csendőr meg a bíró,⁷ akkor Füttyösi János bátyám volt a bíró. Azt mondja a csendőr, hogy mit szeretik őket? Magukért sírjanak, ne ezeket sirassák. Oszt hajtottak bennünket a szekertől elfelé.

– *Sejtették a zsidók, hogy hova viszik őket, vagy mi lesz velük?*

– Hát biztos, hogy tudták. Volt egy zsidó ember itt a faluban, oszt édesapámnak az igen jó embere volt. Az titokban még járt ide, mert nálunk vasárnap esténként istentiszteleteket tartottak. A zsidó ember este mindig jött az istentiszteletre. Itt beszélgettek a Bibliáról, szóval igen, hitte az Istent, nem a zsidó vallást. Na, aztán arra lettem figyelmes, hogy

7 A bíró itt a helyi közigazgatás vezetője.

beszélgetnek, ott ugye volt vagy öt vagy hat ember, nálunk idősebbek. És az öreg zsidó ember, Móric bácsi [elmondta], hogy minket visznek a vesztőhelyre. Ahol minket, azt mondja, el fognak égetni, kifüstölünk. Így már a Móric bácsi elbeszélte: de én oda nem megyek. Olyan helyen visznek bennünket keresztül, hogy híd lesz, valami patak, aztán sikerül nekem, azt mondja, kiugrani a szekérből, vagy autón visznek, nem tudom, hogy fognak vinni, de én beleölöm magam a vízbe, én oda nem megyek a vesztőhelyre. Azok tudták, hogy hova fognak menni. Aztán elébb elvitték Ungvárra őket a téglagyárba, ott volt a gyújtó láger, oda zsúfoltatták be az összes zsidókat, illetve az ungvári járásból. Hát ugye az anyám is olyan volt, hogy sütött egy kemence kenyeret, oszt vitt nekik oda enni (...).

– A mamája vitt kenyeret?

– Nemcsak ő vitt, hanem sokan mentek innen szekeren, nem voltak még buszjáratok, csak szekeren mentek. Azt felpakoltak egy kis szalonnát meg zsírt. Nem számított akkor már a zsidóknak, hogy nem szabad enni nekik zsírt, mert ugye nekik tiltva volt, hogy disznóhúst nem szabad enni. Na de nem halhattak éhen (...), hát akkor megszírozták a kenyeret szegények, meg ugye azt a nagy buta kenyereket sütögették a kemencébe. Mikor odamentek a téglagyárhoz, hogy beadják oda, hát ugye várták szegények, mert éhesek is voltak ott. Elmondta édesanyám, hogy ott is kakastollas csendőrök hajtották őket elfele. Hajtották őket teljesen el, de aztán azért volt valamelyikben becsület, hogy odaengedte, akinek a nevét szólították, azt odaengedték. Azt odaadták neki a kenyért a rácson keresztül, a kerítésen keresztül, mert vaskerítés volt, befért a kenyér. Meg a tetején beadták, a kerítésnek a tetején.

– Arról tessék mesélni, hogy éltek még a háború előtt itt a zsidók? Tehát hogy láttak, milyen szokásaik voltak. Mire tetszik emlékezni?

– Hát arra tudok emlékezni, hogy ők igen, megtartották a szombatot, a bátyáméknál ott a kis Balogh Gyula, azon az udvaron is volt, egy zsidó család.

– Hogy hívták őket?

– Eztet Bumi bácsinak hívták. Aztán velem meg átellenben Fitying család lakott. (...) Aztán szombaton úgy mentem nekik meggyújtani a tüzet, azt már akkor tudtam, hogy egy-két szem cukor, nekem már mindjárt kinéz, pláne, amikor jött a karácsony, akkor ugye karácsonyfára jutott cukor, mindig adott az öreg. Fitying bácsihoz (...) mentem mindig tüzet rakni nekik.

– És miért kellett nekik tüzet rakni?

– Hát ők nem raktak tüzet, mert nekik akkor nem szabad volt. Mikor eljött a szombat, akkor már nekik nem szabad. Úgy mondták ők, hogy Sábec. Meg aztán, hogy elmondjam még azt is, itt a köves út mentén (...) lakott a metsző zsidó, aki elrendezte a kacsáknak meg a libáknak a nyakát.

– Kacsát vagy libát?

– Kacsát, libát. Mindegy. Ezek a zsidók csak kacsaszírral meg libaszírral ettek. Aztán akkor, ha küldték velem a nagy libát, alig bírtam a hónom alatt vinni.

– Magát kérték meg, hogy vigye el a sakterhez?

– Hogy vigyem el, igen, vigyem el oda az izének, aki elvágta a nyakát.

– És arra nem tetszik emlékezni, hogy hogy csinálta?

– Elvágta a nyakát, aztán akkor fogta, betekerte, hogy ne folyjék a vére. Zsidó nyelven felírta, hogy kóser vagy tréfnyi. Mikor már a hónom alá vettem a libát vagy a kacsát, akkor már mindig mondta a gazdasszony, a Bumi néni, hogy adná azt a Mindenható, hogy ne lenne tréfnyi. Hát nem értettem akkor, hogy mi az a tréfnyi. Visszaérek, kérdezték, mi van Irénke? Én mondom, én nem tudom elolvasni, de rá van írva a papírra, hogy kóser vagy treffnyi.

– Kapott kóstolót, amit főztek, sütöttek?

– Nem, nem. Olyan sok gyermekük volt, hét, hogy nem jutott másnak.

– Miért magát kérték meg, miért nem küldte el valamelyik saját gyerekét a szomszéd?

– Kicsik voltak azok még. Szomszédok voltunk. Jóban volt mindenki mindenkivel, az összes zsidók mindenkivel jóban volt. Nem volt, hogy na, ők zsidók, vagy mit tudom én. Sőt, még ezek a zsidó lányok, akik velünk jártak, hozták mindig a pászkat. Nagy, gömbölyű pászkat hoztak, nekünk az igen jólesett mindig.

– Tetszik emlékezni az osztálytársai nevére, a zsidó osztálytársaira?

– Hogyne, hogyne! Krausz Aranka, volt Friedmann Márta, Rózner Ferenc, Grünwald Éva, aztán ki volt még? A Joli, Banka Márta, Weiss Márta, ezekkel barátnők voltunk az iskolában.

– És néha ment hozzájuk vendégségbe, vagy ők eljöttek magukhoz?

– Libát ők is tartottak, meg kacsát is. Aztán együtt mentünk a gyermekekkel, a lányok, akik már olyanok voltunk, hogy mentünk a mezőre füvet szedni nekik. Együtt cimboráskodtunk.

– *Mit szóltak a nem zsidók, a többiek, amikor mondjuk az iskolában fölállította a csendőr a zsidókat? A szülei vagy a tanító, mit mondtak erre?*

– Nem mondtak erre semmit, csak eltiltottak bennünket, egyszeriből elkülönítettek. Többet soha nem beszélgettünk velük, csak az ablakon keresztül integettünk egymásnak.

– *De akkor még ott maradtak a régi házaikban.*

– Ott voltak a régi házaikban, mikor aztán parancsot kaptak, hogy be kell őket szállítani Ungvárra, azt ugye vitték a krematóriumba, hogy elégessék őket. Nehéz helyzet volt az akkor. Fel volt az egész falu háborodva.

– *És mi lett a házaikkal meg a holmijaikkal?*

– Ugye a zsidóknak igen sok szép holmija volt, meg bútorozott házak.

– *Gazdagabbak voltak, mint a többi ember?*

– Ezek mind. Foglalkoztak mindennel, boltosok voltak, meg egy bankár volt, az Adolf család. Meg tollat gyűjtöttek és gumit.

– *Szép holmijaik voltak?*

– Sok szép holmijaik voltak. Mikor elszállították őket, a zsidókat elvitték, akkor a zsidó templomba beszállítottak mindenféle holmijukat a zsidóknak. Rakásra hánytak dunnát, párnát, bútort, sok szép mindenük volt azoknak a zsidóknak. Mikor bejöttek az oroszok, akkor a jónép nekiesett a prédának. Betörték az ablakot, az ajtót, aztán a zsidó utca elejét, mindent, ami csak mozdítható volt, mindent elvittek. Én is igen akartam, meg a testvéreim is, de a szüleim nem hagytak, hogy hazavigyünk a házunkba valamit.

– *És miért nem?*

– Azért, mert a Szentírást mindig olvasták, mint jómagam is olvasom a mai napig is, hogy ne örülj a prédának. Nem hagytak semmit, még egy bábrongyot sem hagytak hazavinni. Semmifélt.

– *A faluban a többiek nem olvasták a Szentírást?*

– Dehogyanem. De hát van, aki szokásból megyen a templomba. Mikor kijön, már akkor azt se tudja, mit is prédikáltak. (...)

– És a házaikkal mi lett, az elhagyott házaikban?

– Akinek nem volt még lakása, (...) azok mind igyekeztek elfoglalni egy-egy zsidó házat. Mindnek gazdája került. Elfoglalták, úgy ni, hogy belementek, ott laktak.

– Volt olyan zsidó család vagy olyan, aki hazajött a háború után?

– Volt. Nem jött család, csak aki már megmaradt. Hogy őszintén elmondjam a szép lányokat, derék leányokat, meg a szép fiatal asszonyokat, a németek, a német tiszték kiválogatták maguknak, mint akivel élték az ő életüket. Aztán ezek már haza is jöttek, mikor már felszabadultak, már Auschwitzban meg Birkenauban, akkor ezek hazajöttek Dobronyba. Na de már nem tudtak hova menni. Már nekik lakásuk nem volt, meg semmijük se volt. A testvéremnek is hazajött két barátnője. Frida. Milyen Frida volt, na? Aztán nem tudtak hova menni. Egy éjszakát megháltak ott nálunk, két zsidó leány, nem volt ugye, hova menni neki. Mi voltunk a legközelebbiek. Azt mondja a Frida (a testvéremnek), hogy hát Bözsi, nagyon köszönjük, hogy olyan szívességet tettetek, hogy befogadtatok bennünket, de aztán nekünk menni kell. Itt nincs maradásunk.

– És mi történt velük, elmesélte ez a két lány például?

– Mindent elmeséltek, azok mindent elmeséltek, hogy hogy volt, mint volt. Mint elmondtam, hogy ezek a német katonák követték őket, mint feleségnek úgy használták, és hogy mit csináltak velük. Hogy gyermek ne legyen forró főtt vizet a petefészkekbe, az injekciós tűvel, fecskendeztek, hogy ne legyen gyermek. Hát mit szenvedtek azok? Gondolja már meg, mi volt az. Így elmondták, na. Így elmondták eztet. Főtt vizet, felfőzték azt az injekciós tűbe, fecskendőbe, belecsúsztatta a petefészkébe belepriccolták. Micsoda szenvedés volt ez. Aztán megmutatta, a hóna alá be volt sütvé [a szám], az is egy fájdalmas lehetett, mikor ezeket megszámozták, mindent.

– Mondta, hogy a zsidók sejtették már, mielőtt elhurcolták volna őket, mi vár rájuk. Nem próbáltak elbújni, elszökni?

– Hová? A (...) nénikénknek nem volt gyermeke, egy kislányt magukhoz akarták venni. Az annyi idős lányt, mint én, az akkor még tizenhárom éves volt csak, Lebovics Ági. Azt ugye majdnem elvitték a nénémet is azért, mert pártját fogták kislánynak. [Megpróbálta elrejtetni. – D.J.] Úgy gondolta a néném, hogy legalább az egy kislány hadd maradjon meg, ha már ugye fiatal asszonyt elviszik, az anyját. Azoknak fel volt írva az

összes zsidóknak a neve mind, és be kellett hozni őket, majdnem elvitték a nénémet is.

– *Lebovics Ágit elvitték?*

– El bizony, sose hallottunk felőle. (...)

– *A háború után beszélgettek arról, hogy mi történt velük?*

– Persze. Különösen az öregek, azok igen, sokat beszélgettek róla, hogy hát. Na de hát, akkor nem tudtam felfogni aztat, hogy minek büntette meg Isten őket ezért, hogy hát ilyen csapás érte őket. Én hiába olvastam a Szentírást, és az iskolában is tartottak nekünk hittanórákat is, de még úgy sem tudtam felfogni, hogy mi ez. Már mikor aztán már nekem is megnyílt az elmém [jöttem rá]: csakugyan Isten büntetése volt ez, mert mikor az Úr Jézust megfeszítették, hát akkor, mondták, hogy rajtunk áll, és a mi magzataikon az átok. Magukra kérték az átkot.

– *Na de a kislánynak, akit próbált a nénye elbújtatni, mi köze volt ehhez?*

– Hát mi köze volt ehhez? Megbüntetem az atyák vétkeit a fiakban, harmad- és negyedízigen. Az apró gyermekek nem voltak vétkesek, de az atyák, a régi elsők, az öreg zsidók, akik ugye megfeszítették [azok voltak], pedig az Úr Jézus is zsidó származású volt. De Isten azt választotta ki az ő nemzetségének, és ugye ellene pörögtek. Megfeszítették az ő egyszülött fiát.

– *Azért vitték el őket vajon?*

– Tessék?

– *Azért vitték el őket '44-ben?*

– A Szentírást most már úgy jobban fel tudom fogni. Kivettem belőle, hogy csakugyan ez a büntetés rajtuk lesz mindig, amíg csak a világ világ lesz.⁸

– *De ha visszatérünk a Szentíráshoz, akkor az is benne van, hogy Isten nem büntet ártatlanokat.*

– De aki megérdemli [azt igen], és magukra kérték ők azt a büntetést, amikor az Úr Jézus szenvedett a keresztfán.

– *Ha az Isten mindenkit így büntetne, akkor mi már rég nem lennénk.*

8 Nem csak Benedek Irén magyarázta így nekünk az okokat. Például egy nagyon kedves körösmezei interjúalanyunk is ezzel indokolta a zsidók megölését, hozzátéve, hogy a maradék is így fog járni: <https://youtu.be/xq-ILWzhBg> (letöltés ideje: 2022. május 20.)

– Már nem. De irgalmas, kegyelmes az Úristen, mert nem engedte, hogy elpusztítsanak mindenkit, [hiszen] az ő képmását hordozzuk. Most is elpusztíthatna egy pillanat alatt bennünket, de olyan kegyelmes az Úristen, hogy nem akarja, hogy aki az ő képmását hordozza, elpusztuljon. És ha csak egyet megment is ebben a bűnös világban, akkor már nagy öröm van a mennyben is.

– *Viszont a zsidók is az ő képmását viselik. Sőt, velük kötött először szövetséget.*

– Velük kötött szövetséget, az biztos, (...) de ezek mindig ilyen lázongók voltak, ezek a zsidók, még a mai napig is.

– *Mai napig is lázonganak?*

– Hát, hallom éppen úgy a tévében is, hogy onnan mi a helyzet.

Az interjú további részében arról beszéltünk, hogy a családja miként élte át a második világháborút, mi történt a testvéreivel, az apjával. Milyen volt, amikor bejöttek az oroszok. Rablás, gyilkosság, nemi erőszak, egy új rend kíméletlen és kegyetlen bevezetése. Tanulságos történet, de erről majd egyszer máskor. Aztán visszatér a szó a zsidókra, konkrétan a Weissre.

– *Ki volt ez a Weiss?*

– Egy zsidó, beállt [hozzájuk]. Ez valami ungvári zsidó volt, de ide bekerült Dobronyba. Beállt ilyen finácnak. Házról házra járt, hogy kinek milye van, aztán elhordatták. Az uram már a vasútnál dolgozott, de iparkodtam én is. Mindig disznókat tartottam. Közben meg államkölcönt vetettek ránk, olyat, hogy még az uramnak a fizetéséből se telhetett volna, amit odaadtam Sztálinnak. Erre elvitték a disznókat. Akkor volt egy kis tengerink. A padláson volt a hordó, aztán én abba mindig a száraz kukoricát beleöntögettem. Aztán egyszer megint jöttek. Huszonöten jöttek ide az udvarunkra puskával, hogy fizessük meg az államkölcönt. Nem volt miből megfizetni. Hát szegények voltunk. És akkor felmentek a padlásra széjjelnézni, hát ott a tengeri. Hoztak három nagy zsákot, a Berényi Jóska, a Tiszta Sándor, a Jani, meg a Weiss. Az merte belefele a zsákba a tengerit. Én meg ahogy belenyúlt, ütöttem a hátát, vágtam ököllel, hogy nem viszed el innen. (...) Elvittek engem, bezártak. Ahol most van az iskola, ez a nagy épület. (...) Három nap meg három éjszaka oda voltam bezárva. Gyermekek meg itthon voltak. Itt hagytam az egyéves kislányomat. Az uram meg reggel elment dolgozni, a szomszédasszony vigyázott a kislányra. Ott voltam három nap meg három éjszaka bezárva. Aztán

(...) akkor elvittek a községhez, ahol most van a bank. (...) Vittek kihallgatásra engemet. Na, azt mikor lekísérnek oda, összekötözött kézzel, leülök, ott vannak a nagykutyák, mind a betyárok, az asztal leterített piros ronggyal, piros lepedővel, egy nagy milicista ott ül az asztalnál. Vele kellett nekem szemben ülni, mind ott álltak azok, akik itt voltak, akkor huszonöten, mind ott voltak. No, aztán akkor azt mondja, hogy is volt ez? Ott volt a tésztavágó késem. (...) Azt mondja, evvel akarta legyilkolni az állam emberét? Hát mondom, igen. Önvédelem volt. (...) Ez az ember engem meg akart erőszakolni. Hogy jön ő ahhoz, hogy zsidó létére, hogy keresztényt.... Jaj, nekem, hát a zsidó...

A történet folytatásában még megtudtuk, hogy beszélgetőtársunk mind a mai napig azt a héber–magyar nyelvű imakönyvet használja, amelyet deportált osztálytársa, amikor vitték el, a kezébe nyomott. Csak az a baja vele, hogy az Úr Jézusról nincs (a zsidó imakönyvben) semmi. Aztán visszatérünk oda, hogy nem kellett volna Krisztust megfeszíteni, mert abból lett a bajuk. S amikor ettől a hangulat cseppet feszülté válik, Irén néni felidézi, hogy a szomszéd zsidó Móric bácsitól ő nagyon szép dalokat tanult, amikor az imádkozott és egy furcsa dobozt szíjazott magára, s elénekel nekünk egy valamikori, talán cionista dalt.⁹

9 Zsidó ének. <https://youtu.be/GgJMh9rg614> (letöltés ideje: 2022. május 20.)